

TONČI BURIĆ

TKO JE BIO PROKONZUL TROGIRSKOGA NATPISA

UDK 930.2:72.04(497.13)»10«
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 18. II. 1992.
Received:

Tonči Burić
58000 Split – Hrvatska
Muzej hrvatskih arheoloških
spomenika, O. Price b.b.

Autor ponovno analizira poznate ulomke luka iz Trogira sa spomenom prokonzula na natpisu. O njemu je od 1930. g. (Lj. Karaman) do danas pisalo nekoliko autora obrađujući ga uglavnom povijesno-paleografski. Između njih je jedino N. Klaić iznijela mišljenje da je taj prokonzul zapravo Grgur-Dobronja, zadarski prior iz tridesetih godina 11. st. Temeljito analizom pisanih vrela i paleografskih elemenata natpisa ovdje je ponudeno drugo rješenje po kojemu bi nepoznati prokonzul trogirskoga predromaničkog luka bio zadarski prior Madije (Majo), otac ili djed Grgura. Prateći njegovu pojavu u vrelima došlo se do približne datacije luka u 985–995. g. Time je dobiven i važan kronološki reper za izučavanje predromaničke umjetnosti na našoj obali, a ujedno skiciran i slijed izmjena na čelu bizantske teme Dalmacije od hrvatskoga kralja Stjepana Držislava do prokonzula Grgura. Također je naznačen i novi pristup u proučavanju paleografskih osobitosti tzv. »romboidnoga O« na našim srednjovjekovnim natpisima.

Početak ovoga stoljeća zbirka društva »Radovan« u Trogiru obogaćena je malim ali važnim epigrafskim ulomkom na segmentu luka predromaničke oltarne pregrade. Podaci o mjestu i datumu nalaza nisu sačuvani. Ulomak je prvi objavio Karaman 1930. g., a potom je o njemu pisalo nekoliko autora. Kad je oko 1967. g. na Pantani kod Trogira pronađen veći fragment luka istih stilskih i epigrafskih osobina, on se u literaturi odmah povezao uz manji ulomak, da bi se konačno oba ulomka pripisala istoj oltarnoj pregradi.¹ Na tako rekonstruiranom luku sačuvani dio natpisa glasi: »...*EGO PROCON(sul)*... *PECCATVR VNA CVM CONIVGE M(ea)*...«. ² Razumljivo je da je manji fragment privukao kudikamo veću pažnju istraživača zbog samoga sadržaja natpisa na njemu, o čemu je pisalo nekoliko uglednih povjesničara.³

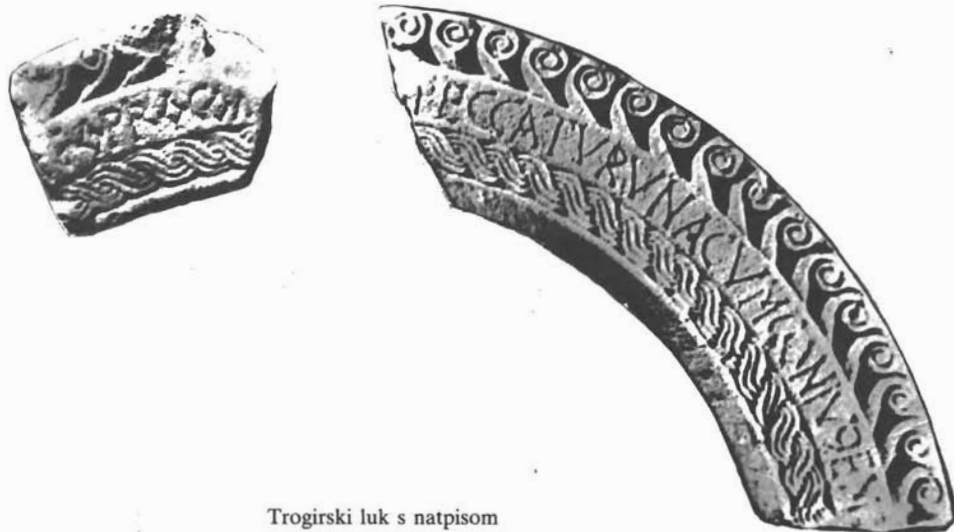
Spomen prokonzula izazvao je mnogo rasprava o toj upravnoj funkciji, te o vlasti i ulozi Bizanta na istočnoj obali Jadrana. Posljednja je o luku ponovno pisala N. Klaić u svojoj sintezi trogirskoga srednjovjekovlja.⁴ Ona je tu prva pokušala identificirati osobu prokonzula, pripisavši natpis poznatom zadarskom prioru i dalmatinskom prokonzulu Grguru iz 30-ih godina 11. st. Tu tvrdnju argumentirala je činjenicom da je Grgur jedini poimence poznati prokonzul Dalmacije u srednjem vijeku koji uz Zadar zaista vlada i u Splitu, a time i u Trogiru, što je ipak samo relativan dokaz, moguć jedino zbog izrazite oskudice pisanih i epigrafskih izvora do 11. st. Dva su razloga zbog kojih to mišljenje ne bih mogao prihvatiti. Stoga su slijedeće stranice pokušaj još jednog reinterpretiranja luka i novog tumačenja

osobe prokonzula zabilježene na njemu. Oba protuargumenta bazirana su na stilsko-tipološkim osobinama skulpture, na koje se N. Klaić kao povjesničar, ali ni većina drugih autora, nije osvrkala.

Epoha prokonzula Grgura – Dobronje jedna je od najbolje istraženih u našoj povijesti umjetnosti i arheologiji. To se posebice odnosi na skulpturu s crkvenoga kamenog namještaja.⁵ Brojnu skupinu skulpture toga vremena iz Zadra, Solina i Splita I. Petricioli je definirao kao zadarsko-splitsku grupu, uzevši za čvrstu kronološku okosnicu Grgurov ciborij iz Zadra. Ta specifična grupa jasno se stilski razlikuje i radionički izdvaja unutar cijeloga fundusa ranoromaničke plastike 11. st. Za djelatnost te radionice u vrijeme Grgurevog prokonzulata ponudena su i šira objašnjenja koja se uklapaju u povijesne i stilske okvire navedenoga razdoblja.⁶ Ako stilske i tipološke odlike crkvenoga namještaja zadarsko-splitske grupe usporedimo s onima na trogirskom luku, razlika je uočljiva već na prvi pogled. Ostaci luka sa spomenom prokonzula imaju izrazite predromaničke karakteristike: kuke, natpis, tropruta pletenica, za razliku od spomenute grupe, gdje su jasno uočljivi ranoromanički elementi. Uz to bih još istaknuo da i trogirski skulptura prve polovice 11. st. također pokazuje jasne stilsko-tipološke razlike u odnosu na luk, pa bi i s te strane pripisivanje luka prokonzulu Grguru bilo teško obraniti.⁷ Naime, ako je Grgur pokretač opsežne djelatnosti majstora klesara zadarsko-splitske grupe, koji su – zahvaljujući širenju njegove vlasti na Split i Trogir – ostvarili brojna djela u Splitu i Solinu, zaista je teško prihvatiti tezu da je na trogirskom luku stajalo njegovo ime, jer bi uz to bilo logično očekivati stilski i radionički istu skulpturu, ili barem onu potvrđenu u Trogiru u to vrijeme.

Drugi razlog, koji ne mora biti presudan, ali je ipak indikativan, jest i sam oblik pregrade na kojoj je prokonzulov natpis. Lučni oblik, za razliku od trokutasta zabata, nije tako česta pojava na trabeacijama predromaničkih kanceluma, a od svih meni poznatih primjera na našoj obali nijedan nije datiran u 11. st., već u 9. ili 10. Dakle, dosta prije od pojave Madijevca Grgura na povijesnoj sceni.

Stoga treba ponovno pokušati odrediti vrijeme spornih ulomaka luka i u tom okviru i ličnost nepoznatoga prokonzula. Prethodni istraživači su se pri vremenskom određenju nastanka luka, u nedostatku preciznijih stilskih elemenata, ponajviše oslanjali na paleografske karakteristike natpisa, posebice tzv. »romboidnog O«. Unatoč tome, datacija toga specifičnog oblika slova O ostala je dosta široka, a kretala se od 7. do 11. st. O »romboidnom O« pisao je već F. Bulić u vrijeme kad većina primjera nije bila ni otkrivena. Datacija njegovih analogija kreće se od 7. do 11. st.⁸ Lj. Karaman je pri prvoj objavi luka takav oblik slova O, kao i G i R, pripisao 9. st., štoviše prvoj polovici istoga.⁹ Potom je M. Barada, analizirajući luk iz Kaštel-Sućurca, dao opširniju paleografsku analizu svih poznatih inačica »romboidnoga O« na širem europskom prostoru.¹⁰ Za primjere koje on navodi datacija se kreće u rasponu od 6. do 9. st., s izuzetkom slova O na sarkofagu kraljice Jelene, a za oblik sa sućuračkog luka sužava raspon na 7. i 8. st. Za O s manjeg ulomka trogirskog luka i ono s nadvratnika sv. Barbare (ex sv. Martin) u Trogiru predlaže dataciju do 9. st. Nakon M. Barade o »romboidnom O« pisao je i I. Petricioli, koji u osnovi prihvaća Baradine i Karamanove datacije.¹¹ Za O s trogirskog ulomka ... *EGO PROCON*... navodi analogiju u Zadru. Oba ulomka trogirskoga luka prvi je komparirao M. Ivanišević vežući ih paleografski upravo s pomoću slova O,¹² ali se pri potpunoj objavi većega ulomka više ne osvrće na onaj manji.¹³ I on prihvaća Karamanovu dataciju, te oba ulomka pripisuje prvoj polovici 9. st. Ranijem datiranju »romboidnoga O«, koje je započeo Lj. Karaman, priključio se u

Trogirski luk s natpisom

početku i Ž. Rapanić,¹⁴ da bi u kasnijim radovima prvi inzistirao na dataciji u 10. st.,¹⁵ uzevši za okosnicu kronološki precizno fiksirano O s natpisa na sarkofagu kraljice Jelene.

Pregled dosadašnje literature pokazuje da paleografski kriterij pri određivanju datacije pojedinog spomenika nije najsigurniji ako se prethodno nije proveda sustavna paleografska analiza. U tome je, pak, najdalje otišao M. Barada. Njegov prikaz inačica »romboidnoga O« jest metodološki putokaz rješenju toga pitanja. Ostali istraživači nisu se posebno osvrtni na brojnost varijanti toga oblika slova O. Meni se čini da se tu ipak mogu uočiti neke zakonitosti koje, u svezi s likovnim aspektom spomenika, upućuju na moguća rješenja. Naravno, ako ih promatramo u definiranim regionalnim i stilskim okvirima. O u obliku čistoga romba nalazimo tako na sarkofagu kraljice Jelene (976 g.), na nadvratniku sv. Barbare (ex sv. Martin) u Trogiru, te na ulomku sa svetačkim likom iz Šuplje crkve u Solinu, oba iz prve polovice 11. st. Nešto raniji su primjeri iz sjeverne Dalmacije: ulomci kanceluma iz Otrisa kod Bribira (konac 9. st.) i arhitrav iz sv. Krševana u Zadru (9/10. st.).¹⁶ Sigurno datiranih primjera iz prve polovice i sredine 9. st., kao ni iz ranijih stoljeća, na prostoru od Zadra do Splita nema. Svi primjeri te inačice su na spomenicima zrelog i kasnog predromaničkog stila, te na onima iz ranoromaničke epohe. Od sredine 11. st. ne nalazimo »romboidno O« u bilo kojoj varijanti ni na jednom spomeniku navedenoga područja, pa vrijeme njegove upotrebe za inačicu s čistim rombom možemo smjestiti u razdoblje od konca 9. do prve polovice 11. st. a za primjere iz Trogira i Solina i uže: druga polovica 10 – prva polovica 11. st.

S druge strane imamo oblik »romboidnoga O« s otvorenim završecima stranica, poput rošćića. Dosad je utvrđen na luku iz Kaštel-Sućurca i na sarkofagu nadbiskupa Ivana (poznatiji kao sarkofag Ivana Ravenjanina), koji se po stilskim osobinama mogu datirati u drugu polovicu 8. st.¹⁷ U Zadru je potvrđena ista ili veoma slična inačica na spomenicima čisto predromaničkih odlika.¹⁸ Uočljivo je da svi navedeni primjeri za tu inačicu pripadaju u pravilu vremenu prije 10. st., za razliku

od prethodno opisane inačice, ali neprecizne i oprečne datacije pojedinih spomenika mogu dovesti do zabune. Natpis prokonzula iz Trogira ima kasniju inačicu čistoga romba, a kako je stilski taj luk još u okvirima predromaničke umjetnosti, okvir za njegovu dataciju treba suziti na 10. st.¹⁹

Provedena stilsko-kronološka i paleografska analiza trogirskoga luka sa spomenom nepoznatoga prokonzula i njegove žene upozorila je na nemogućnost datiranja toga važnog spomenika u 11. st., a time i njegove atribucije poznatom zadarskom prioru Grguru – Dobronji iz 30-ih godina 11. st. S druge pak strane, nije više moguće braniti ni Karamanovu dataciju u prvu polovicu 9. st., koju su prihvatili svi autori osim Ž. Rapanića i N. Klaić. Ž. Rapanić pledira za 10. st., a N. Klaić je, vezujući ga uz Grgura Dobronju, otišla čak u 11. st. Ovdje izneseno mišljenje o »romboidnom O« i mene je dovelo do 10. st. u okviru kojega valja potražiti mjesto trogirskome luku.

Uz argumente iznesene s pomoću analize skulpture preciznije rezultate moguće je dobiti paralelnim korištenjem pisanih vrela. Ako u njima potražimo dalmatinske prokonzule prvi spomen naći ćemo 986 g. u Zadru, gdje 19. prosinca gradski prior Majo (*Maius*) u fundacijskoj ispravi obnovljenog samostana sv. Krševana nosi uz priorsku i titulu prokonzula Dalmacije: »*Ego quidem Maius, prior supradicte ciuitatis atque proconsul Dalmatiarum...*«²⁰ Na činjenicu kasne pojave dalmatinskog prokonzula u vrelima upozorili su N. Klaić i Ž. Rapanić, pobijajući Karamanovu dataciju trogirskoga luka. Nasuprot tome J. Ferluga prihvaća Karamanovo mišljenje da bi mogao premostiti jaz između 6. i 10. st. u kontinuitetu prokonzularne funkcije u Dalmaciji. Raspravljajući opširno o bizantskoj upravi u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji Lj. Karaman zastupa mišljenje da je prokonzul trogirskoga luka postavljen iz Konstantinopolisa, odakle je i došao. Budući je luk datirao prije osnutka teme u Dalmaciji, odbacio je mogućnost da je riječ o jednome od zadarskih priora.

N. Klaić je ostala dosljedno do kraja skeptična o autentičnosti podatka o tituli prokonzula u Majevoj darovnici, iako u općim crtama oslikava uspon patricijske obitelji Madijevaca u Zadru u 10. st., uspoređujući ga s analognim pojavama u drugim gradovima Mediterana.²¹ Iz šturih podataka dade se zaključiti da su se Madijevci nametnuli Zadru kao priori i stratezi, te biskupi. U navedenim djelima, te u svojim sintezama hrvatske povijesti, ona razrađuje mišljenje da strateg u Zadru u 10. st. nema stvarnu vlast u ostalim gradovima Dalmacije,²² a to dijelom postiže tek Grgur – Dobronja u 11. st. Poviješću Madijevaca pozabavio se i F. Šišić govoreći o njihovim rodbinskim svezama s vladarskom kućom u Hrvatskoj.²³ Za priora Maja iz 986. navodi još dokumente iz cca 995. i 999 g. te zaključuje da je Majo ili Madije (*Madius*) vladao Zadrom i početkom 11. st. Uz F. Šišića je povijest Madijevaca najopsežnije obradio D. Gruber, na čije se rezultate i Šišić dijelom oslanja.²⁴

Bizantsku upravu u Dalmaciji do danas je sustavno obradio jedino J. Ferluga. On inzistira na kontinuitetu nazivlja za upravne funkcije od Justinijana do 11. st.²⁵ Podatak o prokonzulu Maju iz 986. g. smatra autentičnim. Pojava Maja na povijesnoj sceni poslužila je S. Gunjači u tumačenju složenih genealoško-kronoloških odnosa u dinastiji Trpimirovića.²⁶ On pobija jedinstveno mišljenje hrvatske historiografije da je kralj Stjepan Držislav vladao do 90-ih godina 10. st., tj. do pred 1000. g. Po S. Gunjači Držislav umire najkasnije 986. g., kad se na čelu bizantske Dalmacije javlja prokonzul Majo zamijenivši na toj funkciji umrloga hrvatskog kra-

lja koji je iz Konstantinopolisa bio dobio kraljevska insignia i titulu kralja Hrvatske i Dalmacije. Dinastičke borbe oko prijestolja nakon Držislavove smrti utjecale su na carski dvor da svoju temu vrati na upravljanje zadarskom prioru. Ta činjenica mučila je još i Karamana, a on ju je protumačio tako da je Bizant oduzeo Držislavu upravu nad Dalmacijom, no da je on nastavio kraljevati u Hrvatskoj.²⁷

Koncem 90-ih godina 10. st. dolazi opet do promjene na čelu dalmatinske teme. Venecijanski dužd Petar II. Orseolo (991–1002) uspijeva privoliti cara Bazilija II. da mu prepusti upravu nad Dalmacijom. Dužd je prethodno uskratio hrvatskom vladaru uobičajeni danak, što je dovelo do rata između Venecije i Hrvatske. Ta zbivanja odvijaju se između 996. i 1000. g.²⁸ Pod pobliže nepoznatim okolnostima prethodno je Zadar došao pod vlast Venecije. Prema Ferlugi je još 999. g. samo Zadar bio pod Venecijom, a iduće godine je Bizant ustupio Dalmaciju Veneciji, kad dužd kreće na vojni pohod i preuzima upravu nad dalmatinskim gradovima, ali osvaja i hrvatski Biograd.²⁹ Duždevi iz kuće Orseolo vladali su do 1026. g., kad su u političkom prevratu protjerani iz Venecije. Kroz to vrijeme oni nose titulu »*dux Dalmatiae*«. To je razdoblje kad zadarski Madijevci gube titulu prokonzula i ostaju samo priori Zadra. Tek s padom Orseola oni, uz privolu Carstva, opet postaju prokonzuli teme Dalmacije u osobi Grgura-Dobronje.

Iz gore navedenoga izlazi da je zadarski prior Majo bio carski upravitelj Dalmacije od cca 986. do 1000. g., kad tu ulogu preuzima Petar II. Orseolo. O političkim ambicijama Madijevaca poprilično se pisalo u navedenoj literaturi, posebice za 11. st. u vrijeme Grgura.³⁰ Razvitkom komunalnoga društva patricijski rodovi teže k nasljednoj vlasti u pojedinim gradovima. To je proces dobro poznat u mediteranskim komunama. Tako i Madijevci u Zadru, posebice Grgur, nastoje zadržati vodstvo u Dalmaciji, a ujedno se osamostaliti od carstva.³¹ U tom kontekstu valja gledati i sadržaj natpisa na trogirskom luku. Stilska i paleografska analiza pokazale su da taj spomenik pripada 10. st., a analogije ga vežu uz drugu polovicu toga stoljeća. U prilog tome ide i titula prokonzula zabilježena na natpisu. Ferluga je jasno pokazao da je do sredine 10. st. tema Dalmacija pod neposrednom upravom bizantskih stratega koje postavljaju iz Konstantinopolisa. Do bitne promjene dolazi u drugoj polovici 10. st. Sačuvana vrela nam govore da temom Dalmacijom najprije upravlja hrvatski kralj Stjepan Držislav, kao prvi okrunjeni kralj Hrvatske i Dalmacije,³² a potom zadarski prior Majo kao carski prokonzul. O pitanju vrhovne vlasti nad Dalmacijom postoji golema literatura, često vrlo oprečnih stavova. Uz upravu Držislava nad Dalmacijom postavljalo se i pitanje vladanja kralja Tomislava nad tim carskim područjem na istočnom Jadranu. Ne ulazeći u rješavanje tih složenih problema, samo bih upozorio na činjenicu da je Bizant svoje provincije i prije formalno ustupao barbarskim vladarima, ne odričući se vrhovnog suvereniteta nad njima. Tako, primjerice, germanskim vladarima Odoakaru i Teodoriku već u kasnoj antici,³³ a za 10. i 11. st. imamo primjere našega Maja, dužda Petra II. Orseola, te ponovno zadarskog priora Grgura Dobronje. Protivnici teze o povremenoj upravi hrvatskih vladara nad gradovima bizantske Dalmacije isticali su, uz ostalo, i činjenicu da vladarske darovnice Trpimirovića ne postoje za područja gradskih distrikata. No, nedavno je N. Jakšić pokazao, na primjeru zadarskog agera u Diklu, da to mišljenje nije održivo i da je Stjepan Držislav zaista upravljao za svojega života Dalmacijom, a vjerojatno još i otac mu Mihajlo Krešimir.³⁴ Naravno da su carevi prepuštali upravu pojedinim vladarima *ad personam*, a ne njihovim državama, što zorno pokazuju promjene na čelu teme nakon Držislava. U skladu s tim

Gunjačina teza o ranijoj smrti Stjepana Držislava, najkasnije 986. g. pokazuje se više nego vjerojatnom i uklapa se u moje tumačenje trogirskoga luka.

Vidjeli smo da stariji istraživači nisu ni pokušali identificirati osobu trogirskoga prokonzula, osim što je Karaman smatrao da je on Grk poslan iz Konstantinopolisa, a ne predstavnik domaćega patricijata. N. Klaić je prva povezala natpis na luku uz dalmatinskog prokonzula Grgura, no, kako stilske i paleografske osobine luka upućuju na ranije razdoblje njezina atribucija nije prihvatljiva. I argumentacija kojom podupire tu tezu također je diskutabilna. Ako je Grgur jedini prokonzul teme za kojega izvori izričito potvrđuju da, osim u Zadru, ima stvarnu vlast i u Splitu i Trogiru, to ne znači da prije nije bilo takvih slučajeva, posebice u 10. st. kada je tematsko uređenje u Dalmaciji na vrhuncu. U izrazitoj oskudici pisanih vrela pomanjkanje podataka nije izravni dokaz o nepostojanju nečega. Isto tako nije najsretnije rješenje negirati autentičnost podataka o prokonzulatu Maja u darovnici iz 986. g. tvrdnjom da je taj dio teksta mogao biti nadodat u kasnijem prijepisu. Sam natpis na luku, ako se analizira u cijelosti, pokazuje formulu uobičajenu u ranosrednjovjekovnoj epigrafici dalmatinskih gradova: »... ja prokonzul... grešnik zajedno s mojom ženom...«. ³⁵ I to je indirektni dokaz da je riječ o domaćem moćniku koji ovjekovječuje sebe i svoju suprugu na natpisu. Na žalost, kako to često biva, nedostaju baš ulomci luka s imenima osoba.

Datiranjem luka prema paleografskim osobitostima natpisa u 10. st., štoviše u njegovu drugu polovicu, suzio se period nastanka te pregrade na razdoblje kad se u pisanim dokumentima javlja dalmatinski prokonzul Majo, koji je i zadarski prior. Borba za osamostaljenje teme koju je vodio i u kojoj je nesretno završio Grgur-Dobronja završni je čin procesa u kojemu glavnu ulogu igra vodeća zadarska obitelj Madijevaca. Iz hirografa opata Petra (1067. g.), gdje je dan popis imanja samostana sv. Krševana u Zadru, i pored neusklađenosti pojedinih verzija rukopisa, doznajemo da je Grgur sin ili unuk Maja (Madija). ³⁶ Stoga je dopušteno zaključiti da se širenje faktične vlasti zadarskih priora i na druge gradove teme moglo odvijati i prije 11. st. Trogirski luk i Majeveva titula prokonzula idu tome svakako u prilog, pa bih – do otkrića novih relevantnih podataka, arheoloških ili pisanih – povezao ta dva izvora i pripisao donaciju trogirskoga luka prokonzulu Maju iz konca 10. st.

Na osnovi toga može se skicirati slijedeći tijek zbivanja. Držislav umire najkasnije 986. g., a istodobno se na čelu teme Dalmacije javlja prokonzul Majo. A 986. upravo je godina kad se na carskom prijestolju u Konstantinopolisu Bazilije II (976–1025) u potpunosti učvrstio porazivši svoje konkurente za prijestolje i poduzeo, doduše neuspješan, svoj prvi samostalni pohod na Balkanu u višegodišnjem iscrpljujućem sukobu sa Samuilom. ³⁷ U takvoj konstelaciji snaga car prepušta upravu teme Dalmacije lokalnom dinastu, zadarskom prioru Maju. Novi prokonzul ubrzo učvršćuje svoju vlast i u Splitu i Trogiru, tj. u kopnenom dijelu Donje Dalmacije. Iako Majo nosi titulu prokonzula Dalmacija, ipak je najvjerojatnije da je faktičnu vlast proširio samo na Split i Trogir. Taj svoj uspjeh ovjekovječio je na trogirskom luku. Pojava dužda Petra II. Orseola na čelu Dalmacije 1000. g. označila je i kraj Madijevog prokonzulata. Prema poznatim dokumentima, čini se ipak je zadržao priorsku čast u Zadru. Time su dobivene približne kronološke odrednice u okviru kojih je nastao luk oltarne pregrade sa spomenom prokonzula. Godine 986. donosi nam svetokrševanska isprava prvu vijest o prokonzulu Maju. Moguće je da je on postao prokonzul i koju godinu prije, ovisno o godini Držislavove smrti.

No, s obzirom na prilike na carskom dvoru, ta godina je vjerojatno bliža 986. negoli 980 g. Gornju granicu nastanka luka čini 1000. g., ali, budući je dužd uspio pridobiti Zadar prije svojega pohoda na istočnu obalu Jadrana, i tu granicu valja nešto suziti. U ljeto 996. g. Petar II. Orseolo uskraćuje hrvatskom vladaru uobičajeni danak, što uskoro dovodi do sukoba.³⁸ Vjerojatno je već tada, ili godinu – dvije poslije, Zadar prišao Veneciji, pa se vrijeme izrade trogirskoga luka može približno odrediti desetljećem 985–995. g. Time se dobio važan kronološki reper za izučavanje predromaničke skulpture i epigrafije na našoj obali, a ujedno je pobliže osvijetljena jedna epizoda u povijesti srednjovjekovne Dalmacije i zadarske obitelji Madijevaca. Ovdje izneseni rezultati omogućuju još neke usputne opservacije koje bih na kraju izložio.

Prva se odnosi na jedan podatak iz spomenutoga hirografa opata Petra. Na ovome mjestu ne bih ulazio u problem jesu li postojali jedan ili dva Madija, tj. je li Grgur Dobronja unuk ili sin Maja iz darovnice od 986. g. To pitanje i ne utječe na ovdje iznesene rezultate, a postavlja se zbog neusklađenosti podataka o rodbinskim odnosima Madijevaca u dva sačuvana prijepisa Petrova hirografa. Meni je bila zanimljiva činjenica da u jednome od njih prior Majo, darovatelj crkve sv. Mihovila na otoku Pašmanu, nosi pridjevak »*de Columna*«. Semantika toga naziva je poprilično indikativna. Ona upućuje na to da se priorovo ime, tj. mjesto njegovog prebivanja u Zadru, veže uz neki stup. Do danas je u Zadru najpoznatiji monumentalni stup na pločniku rimskoga foruma, koji je sačuvan *in situ*. Postavljen je još koncem 1. st. n. e., a u srednjem vijeku je služio kao »stup sramote«.³⁹ To bi ujedno značilo da je i obiteljsko sjelo te ugledne patricijske obitelji bilo smješteno u elitnoj gradskoj četvrti, gdje je i episkopij s katedralom. Da je riječ zaista o tome, a ne o nekom drugom stupu, pokazuje i analogija s poznatim Menijevim stupom u Rimu, koji je također na forumu.⁴⁰ Također je zanimljivo napomenuti da je u toj istoj četvrti u 14. st. bila kuća koju je zadarska komuna ustupila kralju Ludoviku I. Anžuvincu.⁴¹

Još je ostalo neriješeno pitanje ubikacije crkve u kojoj je luk bio postavljen. Iz samoga grada Trogira poznati su ostaci dvaju lukova predromaničkih oltarnih pregrada.⁴² U vezi s lukovima i dalje je aktualna teza S. Gunjače, koju sam i ja podržao u radu iz bilj. 42, po kojoj se oltarne pregrade s lukom rade u crkvama centralnoga tlocrta, posebice u tzv. »šesterolistima«. U Trogiru je utvrđena samo jedna crkva takova oblika: sv. Marija de Platea. Njezin namještaj sam definirao među ulomcima sačuvanim u trogirskom lapidariju i uz pomoć analogija u zaleđu. Uz donje dijelove kanceluma tu je i manji ulomak luka koji se stilski i tipološki dosta razlikuje od luka prokonzula Maja.⁴³ Ta pregrada sv. Marije je iz druge polovice 9. st. Među brojnim ulomcima pilastara i pluteja iz Trogira nije bilo moguće utvrditi dijelove koji bi vremenski i stilski pripadali pregradi prokonzulovog luka. Ta okolnost upozorava na mogućnost da on, kao i pripadajući mu arhitravi koji još nisu pronađeni, i nije dio cjelovite pregrade. Naime, ako je šesterolist najpogodnija forma za pregradu s lukom, moguće je da je Majo dao u sv. Mariji skinuti samo stariju trabeaciju i postaviti novu na kojoj je i njegov natpis, a što je i bila osnovna svrha donacije, dok su donji elementi pregrade ostali nepromijenjeni.

Dakle, kad je zadarski prior Majo sredinom 80-ih godina 10. st. postao, pri volom cara Bazilija II, prokonzul Dalmacija, uspio je učvrstiti svoju vlast, osim u Zadru, još u Splitu i Trogiru. Negdje između 985–995. g. posjetio je Trogir i tom prigodom u crkvi sv. Marije od Trga dao skinuti trabeaciju kanceluma i postaviti

novu, također s lukom, na kojem je zabilježen čin donacije prokonzula Maja i njegove supruge. Takvom politikom Majo je zacrtao put kojim će u 11. st. krenuti i njegov nasljednik Grgur–Dobronja. Nadam se da će buduća istraživanja u Trogiru iznijeti na vidjelo i neki novi ulomak koji će omogućiti da još bolje upoznamo prokonzula Maja, i to zanimljivo vrijeme dalmatinske i hrvatske prošlosti.

¹ Lj. Karaman, Spomenici u Dalmaciji u doba hrvatske narodne dinastije i vlast Bizanta na istočnom Jadranu u to doba. Šišićev zbornik, Zagreb 1930, 188–195; M. Ivanišević, Trogir u povijesnim izvorima od 438. do 1097. godine (= Trogir u povijesnim izvorima). *Mogućnosti*, XXVII/10–11, Split 1980, 970; id., Neobjelodanjeni ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Trogira (= Neobjelodanjeni natpisi iz Trogira). *Starohrvatska prosvjeta* (= SHP), III/11, Split 1981, 171–172; Ž. Rapanić, Iz prošlosti srednjovjekovnog Trogira (= Iz prošlosti Trogira), *Mogućnosti*, XXVII/10–11, Split 1980, 997–998; T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, *SHP*, III/12, Split 1982, 137 (br. 54), Tab. XI/54 a-b.

² N. Klaić čita tekst na manjem ulomku ... *EGO PROC...*, tumačeći *proc...* kao antroponom koji u pravilu slijedi nakon zamjenice (cf. rad u bilj. 3), iako je već Karaman donio suprotan primjer (cf. bilj. 1). I Ferluga donosi samo *proc...* premda on govori o funkciji, a ne o antroponomu (cf. bilj. 3). Međutim, na originalu se jasno čita *procon...*

³ Cf. J. Ferluga, Vizantiska uprava u Dalmaciji, *Posebna izdanja SANU*, CCXCI, Vizantološki institut, knj. 6, Beograd 1957, 44, 62–64, bilj. 23; N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 120. bilj. 56. U njihovoj analizi presudna je bila važnost povijesnog sadržaja natpisa. Stilsku analizu skulpture nisu ni provodili, kao ni većina ostalih autora. Glavni oslonac svima bila je paleografska komponenta.

⁴ Id., Povijest grada Trogira, II/1, Trogir 1985, 16–19.

⁵ I. Petricioli, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, Zagreb 1960, 15–18, te šire do str. 33; id., Skulpture iz XI. st. u Zadru, Splitu i Solinu. U: Tragom srednjovjekovnih umjetnika, Zagreb 1983, 7–25; T. Burić, Ranosrednjovjekovna skulptura s Bribira, *SHP*, III/16, Split 1987, 117–118.

⁶ N. Jakšić, Solidus romanatus na istočnoj jadranskoj obali, *SHP*, III/12, Split 1982, 180–183.

⁷ T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, 157–158.

⁸ F. Bulić–J. Bervaldi, Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih biskupa, Zagreb 1912–13, 125–126.

⁹ Lj. Karaman, o. c., 189.

¹⁰ M. Barada, Nadvratnik VII. stoljeća iz Kaštel Sućurca, Serta Hoffileriana, Zagreb 1940, 410–411.

¹¹ I. Petricioli, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, *Diadora*, 2, Zadar 1962, 265–266.

¹² M. Ivanišević, Trogir u povijesnim izvorima, 970.

¹³ Id., Neobjelodanjeni natpisi iz Trogira, 171–172.

¹⁴ Ž. Rapanić, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita (= Natpisi iz Splita), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (= VAHD), LXV–LXVII, Split 1971, 282, 293–294.

¹⁵ Id., Iz prošlosti Trogira, 997–998; id., Dva splitska ranosrednjovjekovna sarkofaga, *Arheološki radovi i rasprave*, VIII–IX, Zagreb 1982, 241–243.

¹⁶ Za trogirski nadvratnik cf. T. Burić, o. c., 143–145, Tab. III/3; za ulomak iz Šuplje crkve E. Dyggve, Oltarna pregrada u krunidbenoj crkvi kralja Zvonimira, *VAHD*, LVI–LIX/1, Split 1954–1957, Tab. XXVIII/ dolje desno, Tab. XXIX/3. Za Otres cf. J. Lučić – M. Zečan, Branimir, Hrvatski biografski leksikon, 2, Zagreb 1989, 269; a za Zadar I. Petricioli, o. c., 256–257, Tab. IVa.

¹⁷ Ž. Rapanić, o. c., 247–249. Autor zastupa tezu da su ti natpisi kasniji, tj. da su naknadno uklesani, prihvativši tako mišljenje N. Klaić izneseno u radu »Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije«, *VAHD*, LXV–LXVII, Split 1971, 242–247.

¹⁸ I. Petricioli, *o. c.*, 260–262, Tab. VIc, Tab. VIIa.

¹⁹ Kada sam ostatke toga luka objavio u sklopu trogirске predromanike (T. Burić, *o. c.*, 151–152, Tab. XI/54a-b) dao sam širu dataciju druge polovice 9 – prva polovica 10 st. Za dio 9. st. odlučio sam se tad i zbog dotadašnjih kombinacija s »romboidnim O«.

²⁰ J. Stipišić – M. Šamšalović, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (= CD), I, Zagreb 1967, 45, br. 31. Naravno da prokonzuli iz 6. st. ovdje ne dolaze u obzir već i zbog toga jer je riječ o predromaničkoj oltarnoj pregradi.

²¹ N. Klaić – I. Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, Zadar 1976, 83, 88; N. Klaić, Povijest grada Trogira, 16–17.

²² Id., Povijest Hrvata u srednjem vijeku, Zagreb 1990, 84–85.

²³ F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (= Povijest Hrvata), Zagreb 1925, 436, 485, 467–468, te rodoslovlje obitelji na str. 486; i d., Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, N. S., XIII, Zagreb 1914, 85, bilj. 4.

²⁴ D. Gruber, Nekoja pitanja iz starije hrvatske povijesti, *Vjesnik zemaljskog arkiva*, XX/4, Zagreb 1918, 198–209.

²⁵ J. Ferluga, *o. c.*, 25–29, 62–64. Na žalost, nije mi dostupno prošireno izdanje Ferluginog djela na talijanskom jeziku: »L'amministrazione bizantina in Dalmazia«, Venezia 1978.

²⁶ S. Gunjača, Na kraju 10. stoljeća – dva nepoznata kralja. U: Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, 2, Zagreb 1973, 350–354, 368–370.

²⁷ Lj. Karaman, O nekim pitanjima hrvatske povijesti do XIII. st., *Historijski zbornik*, XV, Zagreb 1962, 260.

²⁸ Cf. sinteze F. Šišića, N. Klaić i J. Ferluge u prethodnim bilj.

²⁹ J. Ferluga, *o. c.*, 89–92.

³⁰ Za ovu tezu sporedno je radi li se o jednoj ličnosti s dvojnim imenom, ili o dvojici braće. Osobno sam skloniji mišljenju onih autora koji tu vide jednu osobu.

³¹ S. Gunjača, Što je »mare dalmaticum« a što »mare nostrum dalmaticum« i odatle »mare nostrum«. U: *o. c.*, 420. Autor zastupa mišljenje da se u bizantskoj Dalmaciji nikada nije razvila težnja za političkom samostalnošću, iako vrela upućuju na suprotno.

³² Vijest da je Držislav kralj Hrvatske i Dalmacije donosi Toma Arhidakon u svojoj »Historia Salonitana«. Cf. navedeni Gunjačin rad u bilj. 26.

³³ J. Ferluga, *o. c.*, 23; S. Gunjača, *o. c.*, 424–425.

³⁴ N. Jakšić, Draga Svetog Krševana u Diklu, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 12, Zadar 1986, 216–224.

³⁵ Cf. primjere za Split i Zadar u Ž. Rapanić, Natpisi iz Splita, br. 4, te u I. Petricioli, *o. c.*, br. 6; također i M. Ivanišević, *o. c.*, 172.

³⁶ N. Klaić, Tribuni i consules zadarskih isprava X i XI stoljeća, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 11, Beograd 1968, 81–82, bilj. 55; J. Stipišić – M. Šamšalović, CD I, 106–109.

³⁷ G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, Beograd 1970, 283–288.

³⁸ F. Šišić, Povijest Hrvata, 470.

³⁹ M. Suić, Zadar u starom vijeku, Zadar 1981, 209, Tab. XII/desno.

⁴⁰ Cf. Divković, Latinsko – hrvatski rječnik, Zagreb 1900, s. v. *columna*. Cf. i izvedenicu *columnarii*.

⁴¹ I. Petricioli, O položaju kuće kralja Ludovika Anžuvina i crkve sv. Silvestra u Zadru, *SHP*, III/15, Split 1986, 120–124.

⁴² T. Burić, *o. c.*, br. 53, 54a-b; Tab. XI, str. 151–152, 157.

⁴³ *Ibid.*, br. 53, str. 157.

Résumé

QUI ÉTAIT LE PROCONSUL MENTIONNÉ SUR L'ARC DE TROGIR?

Une analyse historique et paléographique du contenu de l'inscription mentionnant un proconsul et figurant sur les fragments du chancel pré-roman de Trogir, a permis une réinterprétation de cet important monument. L'arc a été reconstruit de deux fragments. La partie conservée du texte est: »... *EGO PROCON(sul)*... *PECCATUR VNA CVM CONIVGE M(ea)*...«. À l'aide d'arguments paléographiques et historiques, la datation du monument avait été établie jusqu'alors assez largement (IXe–Xe s.); elle est réduite à une décennie seulement, vers la fin du Xe s. (autour de 985–995). Le »O rhomboïde«, indicatif en paléographie, au sujet duquel il a été assez écrit, mais dans un cadre chronologiquement étendu allant du VIe au XIe siècle, classé d'après les variantes caractéristiques, a montré d'intéressantes différences chronologiques et régionales, rendues conformes aux datations de la sculpture concernée. La forme du pur rhombe représentée sur l'arc de Trogir est confirmée dans la région côtière restreinte de la Dalmatie moyenne (Trogir, Solin) dans la deuxième moitié du Xe – première moitié du XIe siècle, puis au IXe/Xe siècle à Zadar et dans son arrière pays. À l'aide des éléments de style pré-roman, il en a été conclu que l'arc de Trogir date de la seconde moitié du Xe siècle. La datation plus restreinte précitée est donnée par une analyse historique des sources écrites dans lesquelles sont mentionnés des proconsuls du thème byzantin de Dalmatie. La congruence des éléments du style, historiques et paléographiques, a montré qu'il était impossible d'attribuer le titre de proconsul figurant sur l'arc, au proconsul connu Grégoire de Zadar, qui a été confirmé dans les années 30 du XIe siècle sur les inscriptions et dans les sources écrites. Ce point de vue a été exprimé par N. Klaić, alors que les autres auteurs n'ont même pas essayé d'établir qui est le personnage de l'inscription figurant sur l'arc de Trogir, même pas J. Ferluga – le meilleur connaisseur de l'histoire de la Dalmatie byzantine. D'autre part, l'analyse faite ici a ouvert la voie pour l'attribution de l'arc au prédécesseur de Grégoire, Madije (Majo), proconsul de Dalmatie et prier de Zadar vers la fin du Xe siècle. À ce sujet a également été proposée une esquisse de modifications à la tête du thème de Dalmatie à partir de la moitié du Xe jusqu'au début du XIe siècle. A été confirmée également ainsi la thèse de S. Gunjača selon laquelle le roi Stjepan Držislav de Croatie est décédé au plus tard en 986, et non pas à la fin du Xe siècle, et qu'après sa mort le prier Majo de Zadar a été à la tête du thème. Dans la constellation internationale complexe des puissances sur l'Adriatique, déjà du vivant de Majo, le doge vénitien Petar II Orseolo (en l'an 1000) a pris la direction du thème, et après la chute de la maison d'Orseolo (1026), elle fut reprise par le prier de Zadar Grégoire-Dobronja de la maison des Madija, fils ou petit-fils du prier Majo. Naturellement, tout ceci avec l'accord formel des empereurs légitimes de Constantinople.

Sur la base du surnom de Madija *de Columna*, dans un document manuscrit de l'abbé Petar (1067) du couvent de Saint-Chrysogone (sv. Krševan) à Zadar, la localisation de la demeure des Madija a été proposée dans le quartier urbain d'élite de Zadar, où sont l'épiscopat et la cathédrale, et où est conservé sur le forum romain, in situ, l'un des principaux piliers, devant le capitole du forum.

Est également proposée l'attribution de l'arc de Trogir à l'église préromane, hexagonale, Sainte-Marie de Platea, en face de la cathédrale de Trogir, et ce sur la base des caractéristiques typologiques du chancel, conformément à la thèse de S. Gunjača selon laquelle les chancels avec arc sont, en règle générale, dans les églises à plan central.

Traduction: *Françoise Kveder*